

Дударець В.М.
кандидат архітектури, професор
Київського національного університету культури і мистецтв

АЛУПКІНСЬКИЙ ПАЛАЦОВО-ПАРКОВИЙ КОМПЛЕКС ЯК ЗРАЗОК ЛАНДШАФТНОГО ДИЗАЙНУ

У статті досліджується історико-культурне значення Алупкінського палацово-паркового комплексу та його роль у розвитку архітектури і туризму України.

Ключові слова: архітектура, парки, туризм, навколишнє середовище.

В статье исследуется историко-культурное значение Алупкинского дворцово-паркового комплекса и его роль в развитии архитектуры и туризма Украины.

Ключевые слова: архитектура, парки, туризм, окружающая среда.

In this article the historic-cultural value of Alupkinskogo of court-style - park complex and his role is probed in to development architecture, to tourism of Ukraine.

Key words: architecture, parks, tourism, environment.

Однією з важливих проблем розвитку Алупкінського палацово-паркового комплексу України є його історично-туристичне значення, збереження цінностей як парку так і музею.

Велика кількість садово-паркових об'єктів України не дійшли до нас, але ті витвори садового мистецтва, що залишились, свідчать про високу художню досконалість і перевершений рівень майстерності.

Проблемою їх вивчення та дослідження займалися такі вчені як І.О. Богова, Ю.О. Бондар, Н.А. Лыньська, Н.І. Чечельский, Л.С. Залеська, В.В. Згур, О.О. Капчук, І.А. Косаревський, В.В. Кучерявий, Е.М. Мікуліна, П.І. Приходьмо, І.Д. Родичкін, Л.І. Рубців, Л.М. Фурсова, Ю.Ю. Нельговський та ін.

Садове мистецтво України пройшло значний історичний період розвитку та становлення. Повертаючись до витоків садово-паркового мистецтва Криму, неможливо обминути перлини південного берегу Криму. До них відноситься Алупкінський палацово-парковий комплекс.

Невелике курортне містечко Алупка (з грецьк. – «лисиця») розташований 17 км від Ялти, біля підніжжя Ай-Петрі, недалеко, в урочищі Балин-кош. Вперше згадується Алупка (Алубіка) у 960 році. У XIII ст. місто входить до складу християнського князівства Феодоро. У наступному тисячолітті переходить до Генуї, і на їх морських картах значиться як Люпіко. А в 1475 році підкоряється туркам і довгі десятиліття перебуває в забутті як глухе село. І лише після приєднання Криму до Росії, вже в 20-х роках XIX ст., після її придбання генерал-губернатором Новоросійського краю графом М.С. Вороновим (1782–1856), Алупка відроджується.

Алупкінський палац був побудований за проектом англійського архітектора Едуарда Блора (1789–1879). Хоча архітектор до Алупки не приїжджав, але він був добре

поінформований про рельєф місцевості. Крім того, фундаменти і перша кладка глибокої порталної ніші центрального корпусу вже були готові (починав палац будуватися за іншим проектом – архітекторів Франческо Боффо і Томаса Харрісона).

Споруда палацу почалася із столового корпусу (1830–1834 рр.). Центральний корпус зводився в 1831–1837 рр. У 1841–1842 рр. до ідальні була прибудована більярдна. У 1838–1844 рр. будувалися гостьовий корпус, східні флігелі, всі башти палацу, п'ятикутник господарських корпусів, оформлявся Парадний двір. Останнім був побудований бібліотечний корпус (1842–1846).

Найбільший об'єм земляних робіт був здійснений з 1840 по 1848 рр. за допомогою солдат саперного батальйону при споруді терас парку перед південним фасадом палацу.

Влітку 1848 р. на центральних сходах були встановлені скульптурні фігури левів, виконані в майстерні італійського скульптора Джованні Боннані. Левова тераса завершила будівництво і оформлення палацового ансамблю.

Алупкінський парк, протяжністю зі сходу на захід півкілометра і стільки ж з півночі на південь, займає площу сорок гектарів. За стилістикою він поділяється на регулярну частину і пейзажну. Регулярна – найближча до палацу територія і його південні тераси. Решту всієї периферійної території займає пейзажний (англійський) сад [8].

Об'ємно-просторова композиція парку створювалася з урахуванням рельєфу місцевості. У районі Алупки вона є амфітеатром, із заходу і сходу парк обмежений горбами, з півночі – гірськими відрогами, з півдня – морем. У парку ніби то закладена пам'ять про історію ландшафтного мистецтва в його кращих проявах [4].

Вирощувати іноземну флору навіть в такому теплому краї, яким є Південний берег Криму, нелегко. Сильно пересічений рельєф місцевості, кам'янистий, малозволожений ґрунт вимагають великого відходу. Були потрібні величезні зусилля для створення справді унікальної системи озер, водопадів, каскадів, галявин і доріг, на території, раніше покритій розсипами діабазових скель. Забиралися тисячі тонн каміння, привозився чорнозем з родючих земель України, в мішках і корзинах приносився родючий ґрунт Ай-Петрінської яйли.

Віддамо належне цьому пейзажистові – німецькому садівникові Карлу Кебаху, який керував розбиттям парку в тому ж романтичному ключі, і займався цим протягом 25 років. При уважному вивченні планувальної системи парку несподівано опинилася її унікальність. Розбита за принципом амфітеатру, вся композиція містить просторові зв'язки, що зорієнтовані по країнах світу і тягнуться від підстави амфітеатру – «Чайного будиночка» на березі моря – до всіх архітектурних об'єктів парку, палацу, до всіх видимих і невидимих центрів ландшафту. Все продумано і закріплено строгою логікою класичного плану, який ховається під вільними живописними лініями пейзажного саду [2].

У парку нараховують близько 200 екзотичних деревно-чагарникових видів, різновидів і садових форм. Тут ростуть пальми і лаври, кипариси і маслини, суничники дрібноплідний і великоплідний, араукарія чилійська і калина вічнозелена... Розбитий парк у пейзажному, або ландшафтному стилі, що не спотворює, а доповнює природу, до якої немов і не торкалася рука людини. Все зроблено з умілим використанням нагромаджень кам'яних хаосів, гірських джерел, аборигенної рослинності. Прибережне шосе ділить парк на Верхній і Нижній. Верхній парк буквально насичений природними

родзинками: суворими кам'яними хаосами і дзеркальними ставками, фрагментами природного південнобережного лісу і групами прекрасних іноземних дерев. Всі вони мають поетичні назви: Місячний камінь, Малий і Великий хаоси, Форелеве, Дзеркальне і Лебедине озеро, Платанова, Сонячна, Контрастна, Каштанова галявини. Звертає на себе увагу фонтан "Трільбі". Щодо його побудови, є два припущення: одне пояснює його створення в 1829 р. про пам'ять улюбленого собаки, інше пов'язує з метаморфозою образу благодаті, що виливається додому, охороняється вірною твариною Трільбі, введеним у літературу ХІХ ст. французьким романтиком Шарлем Нодье в однойменному оповіданні, пов'язується добрий домашній дух, із зникненням якого житло, зазвичай, пустіло. Нижній парк зроблений у стилі італійських садів епохи Відродження – "Фонтан сліз", варіант знаменитого фонтану Бахчисараю, оспіваного О.С. Пушкіним, фонтан "Черепашка", джерела "Котяче око", "Чайний будиночок", скеля І.К. Айвазовського і, нарешті, лєвова тераса з трьома парами біломармурових лєвів. Напис на постаменті свідчить, що всі шість статуй виконано з каррарського мармуру в майстерні відомого італійського скульптора В. Боннані.

Багато зробив для парку і директор Никітського ботанічного саду Микола Гартвіс. Дякуючи йому, Алупка увійшла до міжнародного обміну рослинами, зокрема, сприяла садівництву Лоддіджа в Хаккнеї (Англія). У парку росло 250 видів дерев і кущів. Одночасно цвіли більше 2000 троянд. Деякі сорти були виведені спеціально для Воронцовського палацу (у 1829 році – «Алупка» і «Графиня Єлизавета Воронцова»). До цього часу один кущ жовто-рожевих махрових троянд квітне перед Китайським кабінетом – вже протягом 150 років. Шкода, що ті троянди, які прикрашали арку вузької вулиці на підходах до центрального корпусу, залишилися тільки на декількох старих поштових листівках [6].

У експозицію входить 8 парадних кімнат, кожна з яких має своє художньо-образне рішення. Найбільш оригінальними є святкова блакитна вітальня, де стіни і стелю суцільно покриває ліпний узор з листя і квітів; урочиста їдальня з складним декором з різьбленого дуба, затишний китайський кабінет, стіни якого прикрашені багатющим різьбленням по дереву і рисовою соломкою, вишитою шовком і бісером. Відповідно до декоративного оформлення і призначення кімнат інтер'єри доповнені творами живопису і скульптури, художніми меблями, виробами з порцеляни, бронзи, малахіту, кришталю тощо.

У палаці є велика кількість живописних портретів. У кабінеті – це романтичні образи війни 1812 р. (М.І. Кутузов, М.С. Воронцов), що яскраво характеризують епоху, у вестибулі – урочисті парадні портрети. Найбільшу цінність має «Портрет Катерини ІІ», написаний видатним російським художником Ф.С. Рокотовим, – один з варіантів коронаційного портрету. Невелика ситцева кімната прикрашена пейзажами грона чудових російських майстрів І.Д. Айвазовського, С.Ф. Щедрина, Н.Р. Чернецова. Частиною декоративного оформлення парадної їдальні є живописні панно французького художника Гюбера Роберу.

Південний фасад, звернений до моря, виконаний в мавританському стилі. Глибока біла ніша на південному фасаді з подвійною візерунчастою підковоподібною аркою покрита ліпним орнаментом. По її декоративному фризу створений шестикратно

арабський напис: «И нет победителя, кроме аллаха» (майже як в Гренаді, на фортеці Альгамбра). Від неї сходять вниз монументальні сходи з трьома парами левів (причому безсонні леви повторюють точно відому скульптуру Антоніо Канови на гробниці Папи римського Климента XII у Римі). Леви виконані в майстерні італійського скульптора Боннані. Будівля будувалася 23 року (1828–1851 рр.) під керівництвом англійського архітектора Вільяма Гунта. Матеріалом послужив місцевий камінь – діабаз – зеленувато-сірий, красивий і міцний. Перед палацом розташовано два партери з мармуровими фонтанами в центрі кожного. У зеленій перголе (коридорі з в'юнких рослин) у правого крила – «Фонтан зліз» – копія знаменитого фонтану Бахчисараю. Зовнішній декор палацу не поступається інтер'єром: готичні каміни з полірованого діабазу, стелі, панелі і двері з мореного дуба. Під час війни Гітлер подарував палац Фельдмаршалові Манштейну, завдяки чому палац практично не постраждав. Хоча, звичайно, можна тільки жалкувати про те, що коли подарунок «був повернений», частина колекції виявилася розкраденою [3].

Ансамбль складається з Верхнього і Нижнього парків, які розділяє Місхорське шосе. Створити такий парк – це титанічна праця. Але хто тепер може сказати, що всі ці екзотичні рослини, які ніколи раніше не росли в Криму, здаються неприродними тут?! Ілюзія природного зростання всіх цих рослин в Криму була створена примхливо і дуже талановито [2]!

До Жовтневої революції Воронцовський палац належав трьом поколінням сім'ї Воронцових. Після приходу Радянської влади він був націоналізований і в середині 1921 р. відкрився як музей. У 1941 р. почалася Велика вітчизняна війна. Евакуювати експонати музею з Алупки, як втім і з багатьох музеїв Криму не встигли. Окупанти вивезли багато художніх цінностей, з них – 537 творів живопису і графіки, і лише невелику частину картин вдалося розшукати після війни і повернути.

З 4 по 11 лютого 1945 р. відбулася Кримська (Ялтинська) конференція керівників трьох держав – СРСР, США і Великобританії. Воронцовський палац став резиденцією англійської делегації.

У 1956 році, за рішенням уряду, в палаці знову почав функціонувати музей.

Територія палацу і прилеглому парку часто використовується при зйомках фільмів: наприклад, «Небесні ластівки», «Божевільний день, або Одруження Фігаро», «Сафо».

Знаменитий Алупкінський палацово-парковий музей-заповідник разом зі своєю філією – палацово-парковим ансамблем – Массандровським палацом, – поза сумнівом, одні з найяскравіших пам'ятників Кримського півострова. Цей комплекс входить до складу майна автономії і знаходиться у сфері управління Міністерства культури і мистецтв АРК.

У комплекс Алупкінського державного паркового музею-заповідника також входить Палац Олександра III, або «Велика Соснова».

У 1947 році Сталін вибрав Массандровський палац своєю кримською резиденцією, що отримала назву «Велика Соснова». У тому ж році за вказівкою вождя поблизу побудували «маленький, зроблений з колод будиночок», який почав називатися «Малою Сосновкою».

«Велика і Мала Соснова» існувала до 1998 року. З легкої руки Горбачова палац передали Міністерству Культури СРСР. Врешті-решт, його вирішили перетворити на

музей. 1 червня 1992 року сюди прийшли перші відвідувачі. Втім, відразу за східним фасадом замку починається захищена огорожею зона. Вище, в горах, знаходяться приховані сталінський будиночок і брежнєвський «Шатер».

Під час Ялтинської конференції в палаці розміщувалася англійська делегація на чолі з Уїнстоном Черчиллем. Після її закриття палац і частина парку опинилися у відомстві держдач. У 1956 р. у трьох корпусах відновилася робота музею. На сьогодні колекція музею нараховує понад 20 тис. різноманітних експонатів, серед них – російський і західноєвропейський живопис XVI–XIX ст., декоративно-прикладне мистецтво Англії, Франції, Росії. Унікальні колекції карт, гравюр, архітектурних креслень, меморіальна бібліотека. У 1988 р. музей поповнився дарчою колекцією професора Никітського ботанічного саду С.Н. Голубєва, що налічує 204 витвори російського і радянського мистецтва від початку століття до сьогодні [6].

Майбутнє Алупки як палацово-паркового музею-заповідника – у відновленні садибних споруд, павільйонів і паркових пейзажів, що дозволить відкрити нові експозиції і розширити сферу діяльності музею.

За інформацією контролера, на території паркового музею розташовуються комерційні об'єкти – кафе, суспільство риболовів, кабінет офтальмолога і навіть житловий будинок. Примітно, що деякі об'єкти з'явилися в заповіднику з дозволу влади Алупки.

На думку учасника колегії депутата Ігоря Лукашева, в ситуації, що склалася, винна дирекція Алупкінського палацу, яка, отримавши держакт на землю в 1995 році, до цих пір не може оформити паспорт об'єкту, посилаючись на складнощі властиві курортним регіонам, пише «Новий регіон».

Освоєння Кримського краю вимагало карт на кожному кроці, і вони створювалися часто в одному екземплярі. Як пише мистецтвознавець Т. Фадеєва, ці карти «начертанные тушью и раскрашенные акварелью», повідомляли будь-які відомості – від історичних фактів до подробиць нового адміністративного ділення, розмежування ділянок, розташування садів і виноградників. За цими картами можна прослідкувати всі етапи освоєння Криму і прилеглих до нього земель [8].

У воронцовській колекції широко представлені карти видатних людей в історії картографії. Перш за все, це голландець Меркатор, що склав в середині XVI століття карти Палестини, Європи і «Атлас миру», опублікований вже після його смерті.

Як відзначила Р. Барміна, пам'ятники культурної спадщини, розташовані на території Алупкінського музею, не мають паспортів (вони знаходяться у стадії розробки), тому охоронні договори з Державною службою охорони культурної спадщини України не поміщені. Відсутнє і свідоцтво про право власності на об'єкти музею-заповідника.

Виявлено також, що бухгалтерський облік в Алупкінському музеї-заповіднику не відповідає вимогам закону в частині формування повної, правдивої і неупередженої інформації про результати діяльності і рух грошових коштів, а надана в Міністерство культури і мистецтв АРК звітність за період, що перевіряється, мала значні розбіжності з даними бухобліку.

З порушенням типової інструкції були списані з балансу музею-заповідника матеріальні цінності, причому не уповноваженими на те особами.

На колегії були озвучені також факти недотримання окремих вимог нормативно-правових актів при проведенні ремонтно-будівельних робіт. Зокрема, згідно висновку

фахівців Главукса при Раді міністрів АРК, незаконно застосовані розцінки на реставраційні роботи, оскільки дозвіл і ліцензія на їх проведення у підрядної організації відсутні. Загальна сума завищення за перевіреними договорами і актами виконаних робіт складає 131 тис. грн.

Коментуючи результати перевірки, голова Рахункової палати ВР АРК Володимир Поліщук, перш за все, звернув увагу на те, що у пам'ятника архітектури та історії національного значення, яким є Алупкінський музей-заповідник, до сьогодні не оформлено у встановленому законом порядку право власності на будівлі і споруди. Обурення із цього приводу мав і голова парламентської комісії Ігор Лукашев. На його думку, за дванадцять років роботи керівник музею-заповідника зобов'язаний був вирішити це питання, а також зупинити незаконне використання паркової території комерційними структурами.

Директор Алупкінського палацово-паркового музею-заповідника Костянтин Касперовіч пояснив, що дозволу на право користування заповідними ділянками давалися свого часу Алупкінською міськрадою. Таким же чином у парковій зоні з'явилися навіть житлові споруди. Зараз ведеться проектування реконструкції парку з урахуванням відселення. Подані і відповідні судові позови. Наприклад, з ЧП «Ярослав», що здійснює діяльність на території музею-заповідника, судова тяжба розпочата ще у 1999 році.

У цілому, було відмічено, що серед музейних комплексів Криму Алупкінський палацово-парковий музей-заповідник займає провідне місце і його роботі властива позитивна динаміка. У 2006 році його доходи склали 10,5 млн. грн., у 2007 – вирости до 12 млн. грн. За словами К. Касперовіча, щорічно виділяються 2,5 млн грн. на капітальний ремонт, а в кошторисі витрат третя частина доводиться на відновні роботи. Минулого року у зв'язку зі зміною головного хранителя музею була проведена повна інвентаризація художніх цінностей, і при цьому порушень не виявлено. Недавно отримані перші охоронні договори на два з десяти пам'ятників культурної спадщини, що знаходяться на території музею-заповідника.

У 2008 році Воронцовський палац відзначав ювілей – 160 років з дня завершення будівництва. Автор проекту цього самого незвичайного палацу – придворний архітектор англійської королеви Вікторії Едвард Блор, за участю якого будувався палац в Лондоні і замок Вальтера Скотта Букінгемський у Шотландії. Його кримське творіння зводилося як літня резиденція генерал-губернатора Новоросії, героя Вітчизняної війни 1812 року М. Воронцова.

З того часу палац ніколи не залишався без уваги, і не тільки гостей півострова і цінителів історії.

Проте проблеми із землекористуванням у Алупкінського палацу-музею були достатньо давно. Та і землекористувачі-порушники теж відомі, причому з деякими керівництво палацу судиться роками. Але голова Рахункової палати покладає провину саме на керівництво установи, вважаючи, що за десять років, протягом яких директор Костянтин Касперовіч очолює Алупкінський палацово-парковий музей-заповідник, їх можна було вирішити, «оформивши земельні акти, права власності».

Комплекс унікальний тим, що це не просто Воронцовський палац, а ще і парк. І тут адміністрація добила того, що палац з парком об'єднані в одне ціле і державний акт

на землю включає як палацовий комплекс зі всіма спорудами, так і паркову територію. Але є одне «але»: нестиковка площі парку за держактом і охоронним зобов'язанням складає 3,3 га, що вказано і в документах Рахункової палати. Костянтин Касперовіч пояснює це так: орган місцевого самоврядування дав дозвіл на складання проекту землеустрою, проте територію здали в оренду. Орендарів легко побачити і сьогодні: риболови-любителі сушать мережі поряд з відреставрованим Чайним будиночком. Єдине, що вдалося керівництву палацу, так це добитися заборони будівництва.

Що ж до порушень законодавства про охорону культурної спадщини, тобто відсутність охоронних договорів, зараз у Алупкінського музею-заповідника чотири підписаних договори, ще п'ять – у стадії підготовки і підписання.

Дослідження об'єктів ландшафтної архітектури Криму на сьогодні вимагає деякого переосмислення і нового погляду на проблеми, які так чи інакше турбують фахівців та зацікавлених людей. Наукова та історично-графічна спадщина, яку отримала Україна в галузі ландшафтного проектування та історії ландшафтного мистецтва, не є однозначною.

Культ краси направлений на виявлення та покращення природи, привносячи їй додаткову насиченість, досягається найбільшим різноманіттям на малій площі. Пейзаж є живим, динамічним, що сам знаходиться в русі, і спонукає до руху глядача, викликаючи бажання, спрямування до пізнання.

Твори мистецтва мають багатозначну, знакову структуру, яка відтворює унікальність кожного садово-паркового ансамблю. Думки, відчуття стають головними організуючими принципами парку. Свобода світосприйняття позбавляє парк кордонів і в пейзажну композицію застосовують далекі перспективи, а сам парк зливається з природою, стає її невід'ємною частиною.

Велика кількість садово-паркових об'єктів України не дійшли до нас, але ті твори садового мистецтва, що залишились, свідчать про високу художню досконалість і неперевершений рівень садової майстерності, одним з яких є Алупкінський палацово-парковий комплекс.

Література

1. Богова О. І. Садово-паркове мистецтво. Історія розвитку ландшафтного дизайну в Україні. – К. : Кладень-Букс, 2004. – 265 с.; **2.** Горохов В. А. Заповідники Криму. – С., 2001. – 80 с.; **3.** Зеленська Л. С. Ландшафтна архітектура та методи створення художніх садів. – К. : Мистецтво, 2003. – С. 137–145; **4.** Жирнов А. Д. Мистецтво паркобудівництва. – Л., 1998. – 168 с.; **5.** Косаревский И. О. Мистецтво паркового пейзажу. – К., 2001. – 135 с.; **6.** Пергунов А. П. Руські сади і парки. Розвиток ландшафтного дизайну. – К. : Наука, 2006. – С. 207–209; **7.** Родичкін І. Д. Ландшафтна архітектура. – К. : Будівельник, 2000. – 140 с.; **8.** Садовенко Я. Л. Національні парки України. – К. : Т-во «Знання», 2004; **9.** Трємбовський С. О. Заповідники України і Молдови. – Одеса : Думка, 2001. – 271 с.; **10.** Осінь в «Алупкінському парку» : Фотокомпозиція. – К. : Мистецтво, 2000. – 42 с.